

УДК: 343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.3>

ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИКИ В ПОГЛЯДАХ ГАНСА ГРОССА

Волобуєв А.Ф.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ.*

ORCID: 0000-0001-9419-7446

e-mail: vaf26@ukr.net

Волобуєв А.Ф. Предмет і система криміналістики в поглядах Ганса Гросса.

Стаття присвячена проблемі систематизації криміналістичних знань. Відзначається, що в сучасних умовах вона вирішується шляхом створення двох відносно відокремлених теорій – вчення про предмет і вчення про систему криміналістики. Обґрунтовується теза про ключову роль у конструюванні системи криміналістики чіткого визначення її предмета та його структури. Предмет криміналістики є системно утворюючим фактором для змісту цієї науки. Це обумовлює необхідність об'єднання даної проблематики в межах єдиного криміналістичного вчення. Підкреслюється значущість для формування такого вчення використання історичного методу дослідження.

З цієї позиції аналізується історична пам'ятка кінця XIX – початку XX століття – наукова праця Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих суддів як система криміналістики». Підкреслюється, що ця книга мала багато видань в різні роки і здобула надзвичайну популярність серед слідчих, прокурорів, суддів різних країн світу. Звертається увага, що даним науковим твором фактично було закладено фундамент криміналістики, на якому ця наука розвивалася в наступні роки. Цей розвиток відбувався як в практичному, так і в теоретичному аспектах. З урахування цього стверджується, що погляди Ганса Гросса щодо предмета і система криміналістики не втратили свого значення і в дійсний час. Зазначається, що їх аналіз дозволяє сучасним дослідникам зорієнтуватися у низці проблемних питань розвитку криміналістики, оцінити сучасні уявлення про шляхи їх вирішення. Зокрема, відзначаються дві ідеї видатного вченого: 1) криміналістика має своїм предметом вивчення двох видів діяльності – кримінальної діяльності і діяльності слідчого, що знаходить відображення в системі знань цієї науки; 2) система криміналістики має складатися із загальної та особливої частин за прикладом кримінального права, практична реалізація положень якого у судочинство здійснюється саме через криміналістику. Стверджується, що ці ідеї є цілком обґрунтованими і продуктивними та заслуговують на подальший їх розвиток з урахуванням сучасних наукових процесів.

Ключові слова: предмет криміналістики, система криміналістики, криміналістичне вчення, судовий слідчий, керівництво для слідчих.

Volobuyev A.F. Subject and system of criminology in the views of Hans Gross.

The article is devoted to the problem of systematization of forensic knowledge. It is noted that in modern conditions it is solved by creating two relatively separate theories - the doctrine of the subject and the doctrine of the forensic system. The thesis about the key role in the construction of the forensics system of a clear definition of its subject and its structure is substantiated. The subject of criminology is a system-forming factor for the content of this science. This necessitates the unification of this problem within the framework of a single forensic science. The significance of the use of the historical research method for the formation of such a teaching is emphasized.

From this point of view, the historical monument of the late 19th and early 20th centuries is analyzed - the scientific work of Hans Gross «Manual for judicial investigative judges as a system of criminology». It is emphasized that this book had many editions in different years and gained extreme popularity among investigators, prosecutors, and judges of different countries of the world. It should be noted that

this scientific work actually laid the foundation of criminology, on which this science developed in the following years. This development took place in both practical and theoretical aspects. Taking this into account, it is argued that Hans Gross's views on the subject and system of forensics have not lost their significance in modern times. It is noted that their analysis allows modern researchers to orient themselves in a number of problematic issues of the development of criminology, to evaluate modern ideas about ways to solve them. In particular, two ideas of the outstanding scientist are noted: 1) criminology has as its subject the study of two types of activity - criminal activity and the activity of the investigator, which is reflected in the knowledge system of this science; 2) the system of criminology should consist of general and special parts based on the example of criminal law, the practical implementation of whose provisions in the judiciary is carried out precisely through criminology. It is claimed that these ideas are well-founded and productive and deserve their further development taking into account modern scientific processes.

Key words: subject of criminalistics, system of criminalistics, forensic science, forensic investigator, guide for investigators.

Постановка проблеми. На перший погляд, визначення предмета і системи криміналістики є суто теоретичною проблемою цієї науки, що в сучасних умовах проявляється у формуванні двох окремих теорій – вчення про предмет і вчення про систему криміналістики. Видається, що їх відносно відокремлення одне від одного шкодить розвитку цієї науки, усвідомленню її природи і завдань, а відтак і практичному використанню криміналістичних знань у кримінальному судочинстві. Зокрема, таке відокремлення створює підґрунтя для формування різноманітних уявлень про структуру (систему) криміналістичних знань, які в багатьох випадках ґрунтуються на тих чи інших суб'єктивних уподобаннях чи відкиданнях.

Стан опрацювання проблематики. В наукових публікаціях, присвячених визначенню предмета і системи криміналістики, спостерігається кілька підходів до цієї проблематики. Одним із них є відокремлений розгляд змісту вказаних категорій, зокрема він стосується визначення предмета криміналістики для її відмежування від близьких галузей юридичних знань (М.Г. Щербаковський [1], О.В. Нарожна [2] та ін.). Інші автори констатують вплив уявлень про предмет криміналістики на трансформацію поглядів криміналістів щодо системи цієї науки (В.А. Журавель [3; 4], В.В. Юсупов [5] та ін.), але не визначають зв'язок конкретних структурних елементів предмету з відповідними елементами системи науки криміналістики. У зв'язку з цим проблема залишається тільки позначеною, але невирішеною, для чого, як видається, досить цікавим буде аналіз поглядів фундатора криміналістики Ганса Гросса.

Мета дослідження. Метою статті є визначення зв'язку предмета і системи криміналістики в поглядах Ганса Гросса, як відправної платформи пізнання сучасних тенденцій розвитку криміналістики та систематизації її положень.

Виклад основного матеріалу. Видається, що для дослідження даної проблематики аксіоматичним є твердження, що системоутворювальною ознакою криміналістичних знань є предмет криміналістики [5, с. 80]. В цьому аспекті уявляється досить продуктивним аналіз поглядів фундатора криміналістики Ганса Гросса, наукові праці якого не втрачають свого значення і в сучасних умовах. Є підстави вважати, що криміналістика сформувалася як наука в більш-менш закінченому вигляді наприкінці ХІХ століття, яке характеризувалося бурхливим розвитком природничих і гуманітарних наук (фізики, хімії, біології, соціології, психології тощо) та їх впливом на економіку і соціальні процеси. Звичайно, результати наукових досліджень не могли не позначитися й на діяльності органів правопорядку того часу, які проводили розслідування злочинів, керуючись переважно минулим життєвим поліцейським досвідом і здоровим глуздом. Але на тлі наукового піднесення знаходилися ентузіасти, які почали активно шукати шляхи використання досягнень науки і техніки для вирішення завдань кримінального судочинства, зокрема для виявлення та ідентифікації злочинця. Серед них найбільшу популярність отримав австрійський правник Ганс Гросс, який пройшов професійний шлях від судового слідчого до широковідомого університетського професора – фундатора низки наук кримінально-правового циклу (кримінології, кримінальної психології, криміналістики). Ганс Гросс написав та опублікував багато наукових робіт, але найбільш відомими стали праці, присвячені криміналістиці. Примітним є те, що він кілька років (1899–1902) плідно працював у Чернівецькому університеті, якому залишив у спадок низку своїх наукових творів [6, с. 41].

В контексті проблеми, що розглядається, найбільший інтерес представляє книга Ганса Гросса «Керівництво для судових слідчих суддів як система криміналістики» (далі «Керівництво»), написана в 90-х роках XIX століття і з уточненням окремих положень і назви витримала кілька видань в різні роки, в багатьох країнах була перекладена і стала настільною книгою кількох поколінь, слідчих, прокурорів і суддів [7]. Не втратила свого значення ця робота і на сьогодні, і, перш за все, як історичний науковий пам'ятник, який дозволяє зазирнути у науковий світогляд відомого дослідника-криміналіста. Потрібно звернути увагу, що вчений у назві своєї праці використав поняття «система криміналістики», тобто ним було підкреслено, що йдеться саме про систематизоване викладення криміналістичних знань. Відтак, можна зробити попередній висновок, що проаналізувавши структуру книги Ганса Гросса, можна визначити її структуру предмета його дослідження.

Термінологічного визначення предмета криміналістики Гансом Гроссом не надається. У передмові до 3-го видання «Керівництва» він лише підкреслює, що криміналістика є самостійною наукою, але відводить їй місце в ряду допоміжних наук «матеріального кримінального права» і «формального кримінального права» (кримінального процесу). Дослідник відзначає, що матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, а кримінальне процесуальне право містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але відповіді на питання, як досліджувати злочинне діяння і встановлювати його способи, як його розкривати і виявляти винуватця, встановлювати його цілі і вирішувати інші питання покликана надавати саме криміналістика, що і складає її предмет [7, с. VII]. Вказуючи на тісний зв'язок вказаних наук і криміналістики, автор підкреслює, що практична реалізація положень кримінального права у судочинстві здійснюється саме через криміналістику, яка розкриває зміст злочинних діянь, їх витоки, складові частини і цілі [7, с. IX].

Видається очевидним, що Ганс Гросс до сфери криміналістики відносить дослідження багатьох граней злочинних діянь, які в майбутньому стали предметом інших самостійних наукових галузей – кримінальної психології, криминології. Він фактично їх відносить до змісту криміналістики, як її складові частини. Це пояснюється, на мій погляд, тим що йдеться про кінець XIX століття, коли у межах класичної школи кримінального права формувалися новітні ідеї щодо використання в боротьбі зі злочинністю знань з інших галузей гуманітарних наук. Тому видатний вчений, глибоко занурений у дослідження злочинної діяльності, не міг залишити їх без належної уваги і, враховуючи їх близькість до кримінального права, за своєї суб'єктивної точки зору відносив їх до сфери криміналістики, про що свідчать й подальші його наукові праці. Так, працюючи в Чернівецькому університеті він опублікував статті «До питання про криміналістику» (Zur Frage der Kriminalistik), «Задачі кримінальної психології» (Kriminalpsychologische Aufgaben), «Криміналістика» (Kriminalistik) [6, с. 41]. Звичайно, з точки зору українських науковців кінця XX - початку XXI століття кримінальна (юридична) психологія і криминологія є самостійними галузями знань, відокремленими і від кримінального права, і від криміналістики. Але їх поєднує з криміналістичними знаннями те, що вони мають близьку природу - використання знань з базових галузей науки (психології і соціології) для вирішення окремих завдань кримінального судочинства.

Враховуючи викладені погляди Ганса Гросса щодо предмета криміналістики, заслуговує окремого аналізу й викладена ним в «Керівництві» система криміналістики. Так, вчений поділяє цю науку на загальну та особливу частини, використовуючи ідею, покладену в основу структуризації кримінального права. **До загальної частини криміналістики** він відніс наступні положення.

Характеристику діяльності судового слідчого з точки зору його підготовки, професійних якостей і вирішуваних завдань (Глава I «Про судового слідчого») [7, с. 8–73]. У зв'язку з цим потрібно пояснити, що «Керівництво» готувалося в умовах існуючої правової системи, коли слідство було виділено з поліції з утворенням самостійної посадової особи – судового слідчого. Судові слідчі були прикріплені до окружних судів та розслідували злочини під прокурорським наглядом. При цьому, користуючись правами членів окружних судів, вони у разі необхідності брали участь як судді у розгляді кримінальних справ, за винятком тих, за якими проводили попереднє розслідування. У судах Франції подібну роботу виконували посадові особи, які називалися слідчими судьями [8, с. 3].

Характеристику допиту як способу відновлення перед суддею всієї події злочину (Глава II «Про допиту») [7, с. 74–152]. Йдеться, зокрема про допити свідків та обвинувачених з акцентуацією на можливих труднощах, пов'язаних з недоліками сприйняття або небажанням говорити правду.

Характеристику огляду і обшуку як способів вивчення і фіксації обстановки злочину та його слідів (огляд), розшуку предметів-речових доказів, що приховуються (обшук) (Глава III «Про провадження огляду», Глава IV «Підготовчі дії при виїздах на місце злочину») [7, с. 153–183]. Примітним є те, що описанню піддається не тільки порядок виконання вказаних дій, але й психологічний стан судового слідчого, використання допомоги свідків та обізнаних осіб, протокольного оформлення результатів.

До особливої частини криміналістики Ганс Гросс відніс положення, які розділив на наступні групи: А. «Допоміжні для судового слідчого засоби»; В. «Особливості пізнання, необхідні для судового слідчого»; С. «Деякі штучні прийоми»; D. «Про особливості деяких злочинів».

А. Допоміжні для судового слідчого засоби

Обізнані особи (Глава V «Про обізнаних осіб») [7, с. 184–338]. Тут йдеться про залучення судовим слідчим осіб, обізнаних в окремих галузях науки і ремесла (медицини, хімії, фізики, зоології, ботаніки та ін.), які можуть надати суттєву допомогу у встановленні окремих обставин у кримінальній справі.

Друковані засоби (Глава VI «Про щоденний друк») [7, с. 339–345]. Описуються відносини з журналістами і редакторами газет і визначається шкода, яку можуть завдати судовим рішенням газетні публікації про кримінальні події та їх оцінку. У зв'язку з цим формулюються правила надання судовим слідчим інформації газетам про злочини, що розслідуються.

В. Особливості пізнання, необхідні для судового слідчого

Прийоми злочинців щодо маскування кримінальної діяльності та перешкодження слідству (Глава VII «Про різні прийоми злочинців», Глава VIII «Про злочинну мову») [7, с. 346–459]. Досить детально описуються способи поведінки злочинців при вчиненні кримінальних правопорушень і під час слідства (зміна зовнішності, неправдиві показання, симуляція захворювань, прийоми і засоби прихованого спілкування тощо), які повинен враховувати судовий слідчий.

Відомості про етнічну групу циган (ромів) та характерні злочини (Глава IX «Цигани, їх побут та характерні властивості») [7, с. 460–487]. Викладаються панівні в Австро-Угорщині XIX століття оціночні положення щодо ментальних особливостей ромського народу, схильності його представників до вчинення окремих видів злочинів та поведінки під час слідства і суду.

Вплив марновірств (забобонів) на вчинення злочинів та їх розслідування (Глава X «Про забобони») [7, с. 488–514]. Викладені положення щодо ролі марновірств в механізмі вчинення злочинів та виявлення їх ознак (у використанні певних речей, пророцтв, гадання тощо).

Відомості про вогнепальну зброю, вогнестрільні припаси, ріжучу і колючу зброю та ознаки її використання при вчиненні злочинів (Глава XI «Відомості про зброю») [7, с. 515–573]. Викладаються спеціальні знання щодо окремих видів зброї для орієнтування судового слідчого в цих питаннях з точки зору їх оцінки, як обтяжуючої обставини вчинення злочинів.

С. Деякі штучні прийоми

Додаткові до протоколу засоби фіксації доказів (Глава XII «Про застосування креслень, моделювання і подібних прийомів») [7, с. 574–612]. Відзначається, що методом описання в протоколі далеко не завжди можна достовірно відобразити отримувану інформацію. Тому для судового слідчого обов'язковим є уміння використовувати інші додаткові способи фіксації відомостей для забезпечення правильного сприйняття обставин кримінальної справи (креслення, малювання, моделювання, виготовлення зліпків і відбитків, складання розірваних клаптиків паперу та ін.).

Сліди ніг людини та сліди від інших об'єктів (Глава XIII «Про сліди ніг людини та інших») [7, с. 613–689]. Викладаються відомості про механізм утворення слідів ніг людини при ході та прийоми їх виявлення і фіксації. Також описуються сліди інших об'єктів (палиць, копит коней, коліс).

Сліди крові та їх використання під час провадження слідства (Глава XIV «Про сліди крові») [7, с. 690–729]. Надається опис значущості слідів крові, прийомів їх відшукування, опису в протоколі, вилучення і зберігання.

Шифровані листи та їх прочитання судовим слідчим (Глава XV «Про читання шифрованих листів») [7, с. 730–756]. Викладаються відомості про таємне спілкування між підозрюваними, значущість прочитання шифрованих листів судовим слідчим, найбільш поширені системи тайнопису і прийоми їх розшифрування.

D. Про особливості деяких злочинів

Характеристика заподіяння тілесних ушкоджень (Глава XVI «Про тілесні ушкодження») [7, с. 757–825]. Описуються види тілесних ушкоджень (тупими і гострими предметами, вогнепальні поранення, від удушення і повішення, отруєння та ін.).

Характеристика крадіжок (Глава XVII «Про крадіжки») [7, с. 826–925]. Викладаються відомості про типові дії злочинців (підготовчі дії, використання засобів, співучасників, особливості механізму окремих видів крадіжок тощо).

Характеристика шахрайства (Глава XVIII «Про шахрайство») [7, с. 926–1013]. Досить детально описується використання підроблених документів при вчиненні шахрайства взагалі, а також окремих його видів, зокрема використання злочинцями прийомів психологічного впливу на жертву з метою її спонукання на добровільну передачу вартісного предмету під впливом обману.

Характеристика злочинів, пов'язаних з підпалами (Глава XIX «Про підпал») [7, с. 1014–1025]. Викладаються положення щодо ознак і засобів підпалу, а також перевірки версії про самозаймання.

Характеристика кримінально караній небережності на залізницях і заводах (Глава XX «Про нещасні випадки на залізницях тощо») [7, с. 1026–1031]. Відзначаються труднощі у встановленні винних осіб у різного роду аваріях на залізницях і заводах, надаються рекомендації щодо прийомів огляду місця події та виявлення ознак неналежного виконання свої обов'язків відповідальними особами.

Визначення розміру, заподіяної злочинцем матеріальної шкоди (Глава XXI «Про провадження оцінки») [7, с. 1032–1036]. Автором відзначаються труднощі визначення розміру заподіяної матеріальної шкоди і на конкретних прикладах демонструються способи вирішення цього важливого завдання у кримінальному провадженні.

Висновки. Для оцінки викладених поглядів Ганса Гросса щодо предмета і системи криміналістики потрібно враховувати, що вони були сформовані в умовах наукової парадигми кінця XIX століття. Звичайно, з точки зору сучасних уявлень про систему наукових знань погляди Ганса Гросса щодо системи криміналістики викликають багато запитань. Так, незрозумілою є підстава (ознака), за якою те чи інше положення було віднесено вченим до загальної або особливої частини цієї науки і як вони пов'язані між собою. Наприклад, чому Глава V «Про обізнаних осіб» віднесена до особливої частини криміналістики, в той час коли проведення огляду і обшуку (Глави III і IV) описується в загальній частині? Можуть бути поставлені й інші питання щодо існування зв'язку між окремими елементами запропонованої системи викладення криміналістичних знань з точки зору співвідношення філософських категорій загального та особливого у правовому мисленні [9]. Але ще раз підкреслимо ту обставину, що «Керівництво» є науковою працею кінця XIX століття, і саме з врахуванням цього вона повинна оцінюватися сучасними криміналістами-науковцями. Разом з тим потрібно брати до уваги, що наведені положення безумовно вплинули на подальший розвиток наукових уявлень про криміналістику у різні періоди її розвитку. Зокрема, в цьому аспекті варто відзначити дві ідеї видатного вченого: 1) криміналістика має своїм предметом вивчення двох видів діяльності - кримінальної діяльності і діяльності слідчого, що знаходить відображення в системі знань цієї науки; 2) система криміналістики має складатися із загальної та особливої частин за прикладом кримінального права, практична реалізація положень якого у судочинстві здійснюється саме через криміналістику. Видається, що ці ідеї є цілком обґрунтованими і продуктивними та заслуговують на подальший їх розвиток з урахуванням наукознавчих процесів, які відбувалися в умовах після видання «Керівництва» Ганса Гросса.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Щербаковський М.Г. Предмет й об'єкт як основні критерії розмежування криміналістики та судової експертології. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження* : матер. круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.). С. 72–75.
2. Нарожна О.В. Предмет криміналістики: проблеми його конкретизації та розширення. *Вісник Одеського національного університету*. Серія: Правознавство. 2023. Том 25. Випуск 2 (37). С. 15–20.
3. Журавель В.А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (89) 2017. С. 130–144.
4. Журавель В.А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (90) 2017. С. 120–132.
5. Юсупов В.В. Предмет криміналістики як системоутворювальний чинник криміналістичних знань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 79–85.

6. Нежурбіда С.І., Скулиш Є.Д. Ганс Гросс: нові факти з життя вченого у Чернівцях. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2021. С. 39–44.
7. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ: «Центр учбової літератури», 2021. 1080 с.
8. Попелюшко В.О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 1(9). С. 1–30.
9. Корнієнко В.В. Загальне та особливе у природно-правовому мисленні. *Форум права*. 2008. № 2. С. 256–260. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kvvupm.pdf> (дата звернення 03.09.2024).